

DOI 10.31909/26168774.2020-(46)-15

УДК [94:355.1(477)]:7.025.4

Іван ТАТАРИНОВ*

ВИКОРИСТАННЯ ГРАФІЧНИХ РЕКОНСТРУКЦІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

В статті піднімається проблема важливості дослідження військової історії в сучасній вищій школі. Розглядаються теоретичні та практичні питання, пов'язані з використанням наочності на заняттях з предмету «Історія українського війська». Наочність служить опорою в розкритті сутності історичних явищ, формуванні основних історичних понять і законів, забезпечує їх більш глибоке засвоєння. Наочні навчальні засоби впливають на студентів емоційно. Візуальне навчання розвиває в студентів спостережливість, уяву і пам'ять, підтримує постійний інтерес до історичного минулого. Зокрема особлива увага приділена такому елементу наочності як графічна реконструкція. Реконструкція є однією з головних і найбільш важливих завдань історії, оскільки, відтворюючи образи та предмети минулого, ми отримуємо інструмент для їх сприйняття та інтерпретації. Аналізуються процес створення правильної графічної реконструкції. В статті наводяться основні досягнення у сфері в, військово-історичної ілюстрації останні роки. Подаються рекомендації щодо використання малюнків окремих художників з сучасних науково-популярних видань в якості наочного матеріалу до певних темз предмету «Історія українського війська».

Ключові слова: військова історія, наочність, графічна реконструкція, військово-історична ілюстрація, озброєння, спорядження.

Підготовка майбутніх вчителів-істориків у закладах вищої освіти ставить перед сучасною педагогікою вищої школи достатньо високі вимоги. На сьогоднішній день у стінах закладів вищої освіти необхідно готувати якісних фахівців, котрі зможуть вдало використовувати останні відкриття історичної науки та сучасні технології, а головне бути обізнаними у різних аспектах історичного процесу, нерідко виходячи за рамки шкільної програми. З огляду на це, в останні роки викладачами готуються спеціальні курси у вигляді дисциплін вільного вибору, які дозволяють краще осягнути минуле в усіх його проявах.

Військові конфлікти є невід'ємною частиною історії людства і посідають в ній дуже помітне місце, не рідко виступаючи рушійною силою багатьох суспільно-політичних, економічних, культурних та інших процесів. Не даремно відомий військовий теоретик Карл фон Клаузевіц (1780 – 1831) зазначав: «Війна є ніщо інше, як продовження політики, із залученням інших засобів».

В історії України складно виділити довготривалі мирні періоди. Часом може здатися, що весь історичний процес минулого нашої держави складався з війн, боротьби та протистоянь. Саме тому, для кращого розуміння минулого в усіх його

*Татаринів І., кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com

проявах в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті було запроваджено курс «Історія українського війська»¹. Його метою є розглянути історію збройних формувань на території сучасної України з давніх часів до середини ХХ ст., їх організацію, озброєння, тактику. Щоб краще донести всю цю інформацію до студентів, необхідно використовувати цілий спектр засобів.

Як відомо, людина пізнає навколишній світ за допомогою органів чуття. Але пропускна здатність зорового, слухового та інших каналів різна. Як показують дослідження, 90% інформації люди отримують за допомогою зорового каналу, 9% – за допомогою слуху і 1% – за допомогою інших органів. Ще у ХVІІст. Я.А. Коменський зазначав: «Наука є розумовий зір, що вимагає для себе умов, подібних зору очей все, що тільки можна – надавати для почуття, а саме: видиме – для сприйняття зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, все, що підлягає смаку – смаком, доступне дотику – шляхом дотику. Якщо будь-які предмети відразу можна сприйняти кількома почуттями, нехай вони відразу схоплюються кількома почуттями»². Однак студенти на лекціях не мають можливості безпосередньо сприймати події з минулого. Тому різні наочні засоби є важливим джерелом історичних знань. Вони забезпечують сприйняття історичних подій через «живе споглядання». Візуальне навчання впливає не тільки на сферу почуттів при сприйнятті минулого, але і на сферу мислення. В сучасній науці проблематикою використання наочності на заняттях у вищій школі займаються К. Багрій³, Н. Гончарова⁴, М. Студеникин⁵, П. Горохівський⁶ та інші.

Наочність служить опорою в розкритті сутності історичних явищ, формуванні основних історичних понять і законів, забезпечує їх більш глибоке засвоєння. Наочні навчальні засоби впливають на студентів емоційно. Візуальне навчання розвиває в студентів спостережливість, уяву і пам'ять, підтримує постійний інтерес до історичного минулого.

Принцип візуалізації навчання полягає в орієнтації на використання різних засобів наочності в навчальному процесі. У сучасній дидактиці стверджується, що принцип наочності – це систематична опора не тільки на конкретні візуальні об'єкти (люди, тварини, предмети і т. д.), але і на їх зображення та моделі⁷.

При описі ходу військових походів, битв, особливостей організації армії та її озброєння на заняттях з «Історії українського війська» в переважній більшості випадків неможливо послатися на безпосереднє спостереження студентами об'єктів опису або розповіді. Все це недоступно живому, безпосередньому

¹Робоча програма початкової дисципліни «Історія Українського війська» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinskoho-vijska-1.pdf> (дата звернення: 09.09.2020)

²Дидактические принципы: (Отрывки из «Великой дидактики» Я.А. Коменский; Вступ. ст. А.А.Красновского.) М.: Учпедгиз. 1940. С. 71

³Багрій К. Л. Наочність у викладанні та її значення в навчальному процесі. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 260-268.

⁴Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2009. 328 с.

⁵Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос. 2000. 240 с.

⁶Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О. 2012. с. 256.

⁷Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос. 2000. С. 91.

сприйняттю, тому історичні уявлення, створені методом внутрішньої візуалізації, обов'язково будуть незрозумілими, неточними, не зовсім відповідними історичної реальності.

У викладанні історії жодні засоби художньої оповіді не можуть викликати точні і конкретні уявлення про минуле, які виникають у студентів на основі безпосереднього сприйняття предметів. Звісно, використання на заняттях реальних зразків озброєння або їх макетів створить максимальний ефект сприйняття, та, нажаль, не завжди є можливість використати їх. Скажімо, реальний скіфський обладунок можна побачити лише в деяких археологічних та історичних музеях. Виходом в цій ситуації буде використання художніх зображень воїнів та їх озброєнь. Найкраще для цього підходить демонстрація графічних реконструкцій.

Реконструкція є однією з головних і найбільш важливих завдань історії, оскільки, відтворюючи образи та предмети минулого, ми отримуємо інструмент для їх сприйняття та інтерпретації. Особливо активно розвивається цей напрямок у військовій археології, в зв'язку з тим, що в даній області накопичена досить солідна джерельна база. Крім того, висока демонстраційна здатність реконструкції дозволяє наочно уявити способи носіння і застосування різних видів озброєння.

Під терміном «реконструкція» розуміється відновлення первісного вигляду об'єкта, відтворення явища або процесу за збереженими фрагментами, письмовими джерелами і образотворчим матеріалами⁸. Виділяють три види реконструкції: описова, графічна і натуральна⁹.

Найпоширенішою є графічна реконструкція. Вона поділяється на малюнки-схеми і художні малюнки¹⁰. Перші найчастіше використовуються в археології та найбільш повно і детально відтворюють первісний вигляд предмета і близькі технічного креслення, тобто можна застосовувати масштаб і вказувати розміри окремих деталей виробу. Відмінними рисами художнього малюнка є використання фактури, а іноді і сюжетності, за рахунок чого досягається більш висока реалістичність зображення. Графічна реконструкція корисна при аналізі предметів, наборів і комплексів озброєння. Так, можна відобразити, як носили, де розміщували і яким способом кріпився кожен предмет, або відтворити повністю екіпірованого воїна, на якому буде видно різні види зброї в одному наборі. Серія реконструкцій здатна продемонструвати комплекс озброєння певного періоду в цілому, в тому числі і його еволюцію.

Область застосування графічних реконструкцій досить широка. Вони можуть використовуватися як ілюстративне доповнення в наукових і науково-популярних виданнях, при створенні музейних експозицій, присвячених комплексам озброєння різних періодів, а головне – в навчальному процесі.

В останній час з'являється дуже багато видань та публікацій, присвячених військовій історії України. Багато з них містить ілюстрації, на яких зображуються воїни різних епох, їх озброєння, битви в яких вони брали участь. Здавалось би, що все це різноманіття можна було б широко використовувати у вигляді наочності на заняттях з «Історії українського війська», однак – ні. Справа у тому, що не кожне зображення є в достатній мірі вірним з історичної точки зору. Нерідко художники,

⁸ Красовский В.П. Реконструкция. *Большая советская энциклопедия*. Т. 21. 1975. С. 615-616.

⁹ Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. *Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов*. Барнаул. 2005. С. 15-16.

¹⁰ Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. *Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов*. Барнаул. 2005. С. 16.

нехтуючи історичною правдою, піддаються романтизованим уявленням створеним масовою культурою (фільмами, художніми творами). Такі зображення не можуть бути використані в якості наочності.

Разом з тим постає питання: як правильно створити достовірне історичне зображення вояка минулого? Це дуже довгий і кропіткий шлях, який вимагає відповідального та глибокого підходу, аналізу джерел та документів. В даній статті зупинимось тільки на українських майстрах військово-історичного малюнка. Серед тих, хто йде саме таким шляхом глибокої наукової реконструкції можна виділити С. Шаменкова, Б. Піргача, В. Зайця, Д. Адаменка, Т. Штика, І. Дзися. Стосовно наукового підходу в роботі над реконструкцією воїнів С. Шаменков зазначає: «художник, який працює у цьому жанрі, повинен САМ – і я це підкреслюю, САМ!!!! – ретельно дослідити джерельну базу, перед тим як сісти за таку відповідальну роботу. Якщо робота спільна, то науковець, автор тексту, може допомогти чимось та направити у певне русло, але відповідальність за зображення несе ілюстратор, який має САМ відшукати всі пазли, сісти за вивчення матеріалу та віднайти необхідні складові. Зверху та невідповідальне ставлення до законів цього жанру призводить до чергової порції неісторичних малюнків з персонажами, що викривляють історичну правду. Отже, військово-історична ілюстрація – це дуже відповідальна та складна річ»¹¹.

Розглянемо сучасні українські видання, ілюстрації до яких доцільно використовувати заняття з «Історії українського війська». В останні роки лідером у цьому напрямку є київське видавництво «Темпора», яке в своїй серії книг «Militaria Ucrainica» висвітлюють військову історію України від прадавніх часів. Зупинимось на деяких з них та проаналізуємо які з них краще підходять до окремих тем курсу.

До Теми 1. «Військова справа в давні часи на території України», при розгляді питання присвяченого військових формувань у пізньоантичну добу в Україні підійдуть ілюстрації виконані С. Шаменковим до книг О. Ждановича «Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України»¹² та «Воїни степів. Гуни на території України»¹³. При створенні реконструкцій художником були використані матеріали археологічних розкопок та записів давніх авторів.

Під час розгляду козацького війська епохи П. Сагайдачного та Б. Хмельницького (Теми № 4 і 5) доцільно звернутися до графічних реконструкцій С. Шаменкова в роботах В. Брехуненка^{14,15}, що були створені на основі археологічних досліджень під Берестечком та на основі ряду зображальних джерел XVII ст.

У Темі № 9 «Перша світова війна і Україна» для ілюстрації Легіону Українських січових стрільців, їх організації, озброєння, бойового шляху,

¹¹ Сергій Шаменков: Як створювати сучасну наукову військово-історичну ілюстрацію? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (дата звернення: 09.09.2020)

¹² Жданович О. Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 96 с.

¹³ Жданович О. Воїни степів. Гуни на території України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 76 с.

¹⁴ Брехуненко В. «Дивна то і несказанна мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 120 с.

¹⁵ Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 116 с.

прекрасно підійдуть малюнки Д. Адаменка у книзі І. Монолатія «Українські легіонери»¹⁶, виконані на основі музейних зібрань, наказів та фотографій.

Достатньо ілюстрованою є тема українського війська епохи Революції 1917-1921 рр. Для демонстрації зовнішнього вигляду, особливостей уніформи та спорядження українських вояків цього періоду доцільним є використання графічних реконструкцій Б. Піргача, виконаних до робіт Я. Тинченка¹⁷¹⁸¹⁹. При розгляді питання, присвяченого Карпатській Січі з Теми № 11 «Друга світова війна і Україна (1939-1945)» можна використати ілюстрації В. Зайця до книги О. Пагірі «Карпатська Січ: військове формування Карпатської України»²⁰.

Таким чином, наочність на заняттях з Історії українського війська відіграє дуже важливу роль. Найкращим чином для ілюстрації та сприйняття особливостей військових формувань різних періодів студентами підходить графічна реконструкція. Процес її створення тривалий і кропіткий. Спочатку необхідно визначити коло залучених джерел, головною вимогою до яких є одночасність. Далі слід відтворити конкретні види озброєння, спорядження і костюму. В результаті довгої роботи постає якісна графічна реконструкція, яка слугує відмінним наочним засобом на заняттях з «Історії українського війська».

Література:

Багрій К. Л. Наочність у викладанні та її значення в навчальному процесі. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2016. Вип. 1. С. 260-268.

Брехуненко В. «Дивна то і несказанна мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 120 с.

Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2013. 116 с.

Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків: ФОП Шейніна О.В. 2009. 328 с.

Горбунов В.В. Методика реконструкции древнего вооружения. Снаряжение кочевников Евразии : сборник научных трудов. Барнаул. 2005. С. 14-17.

Горохівський П. І. Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. Умань : ПП Жовтий О. 2012. с. 256.

Дидактические принципы: (Отрывки из «Великой дидактики» / Я.А.Коменский; Вступ. ст. А.А.Красновского. М.: Учпедгиз. 1940. 91 с.

Жданович О. Воїни степів. Гуни на території України: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2017. 76 с.

¹⁶ Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918. Київ: Темпора. 2008. 85 с.

¹⁷ Тинченко Я. Новітні Запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918. К.: Темпора. 2010. 112 с.

¹⁸ Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора. 2014. 152 с.

¹⁹ Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.; худож. Богдан Піргач. Київ: Темпора. 2017. 163 с.

²⁰ Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора. 2010. 152 с.

Жданович О. Зі Скандинавії у Причорномор'я. Військове мистецтво готів на теренах України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2017. 96 с.

Красовский В.П. Реконструкция. Большая советская энциклопедия. Т. 21. 1975. С. 615-616.

Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918. Київ: Темпора, 2008. 85 с.

Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. 152 с.

Робоча програма початкової дисципліни «Історія Українського війська» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinskoho-vijska-1.pdf> (дата звернення: 09.09.2020)

Сергій Шаменков: Як створювати сучасну наукову військово-історичну ілюстрацію? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (дата звернення: 09.09.2020)

Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе : уч. для вузов. М.: Владос, 2000. 240 с.

Тинченко Я. 1919. Дієва армія УНР, листопад 1918 – листопад 1919 р.; худож. Богдан Піргач. Київ: Темпора, 2017. 163 с.

Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2014. 152 с.

Тинченко Я. Новітні Запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918. К.: Темпора, 2010. 112 с.

REFERENCES

Bahrii K. L. Naohnist u vykladanni ta yii znachennia v navchalnomu protsesi. Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky. 2016. Vyp. 1. S. 260-268.

Brekhusenko V. «Dyvna to i neskazanna muzhnist...». Kozaky u Khotynskii viini 1621 r.: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora. 2013. 120 s.

Brekhusenko V. Prohrana bytva vyhranoi viiny. Bytva pid Berestechkom 1651 roku: naukovo-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2013. 116 s.

Didakticheskiye printsipy: (Otryvki iz «Velikoy didaktiki» / Ya.A.Komenskiy; Vstup. st. A.A.Krasnovskogo. M.: Uchpedgiz. 1940. 91 s.

Gorbunov V.V. Metodika rekonstruktsii drevnego vooruzheniya. Snaryazheniye kochevnikov Evrazii : sbornik nauchnykh trudov. Barnaul. 2005. S. 14-17.

Honcharova N.O. Metodyka vykladannia istorii u vyshchii shkoli: Navchalnyi posibnyk. Kharkiv: FOP Sheinina O.V., 2009. 328 s.

Horokhivskiyi P. I. Metodyka vykladannia istorychnykh dystsyplin u vyshchii shkoli: Kurs lektsii: Navchalnyi posibnyk dlia mahistrantiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia. Uman : PP Zhovtyi O., 2012. s. 256.

Krasovskiy V.P. Rekonstruktsiya. Bolshaya sovetskaya entsiklopediya. T. 21. 1975. S. 615-616.

Monolatii I. Ukrainski lehionery. Formuvannia ta boiovyi shliakh Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv, 1914-1918. Kyiv: Tempora, 2008. 85 s.

Pahiria O. Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy. K.: Tempora, 2010. 152 s.

Robocha prohrama nachalnoi dystsypliny «Istoriia Ukrainskoho viiska» URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/robocha-prohrama-istorija-ukrayinskoho-vijska-1.pdf> (data zvernennia: 09.09.2020)

Serhii Shamenkov: Yak stvoriuvaty suchasnu naukovu viiskovo-istorychnu iliustratsiiu? URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-sergij-shamenkov-yak-stvoryuvati-suchasnu-naukovu-vijskovo-istorichnu-ilyustratsiyu.html> (data zvernennia: 09.09.2020)

Studenikin M. T. Metodika prepodavaniya istorii v shkole : uch. dlya vuzov. M.: Vldos. 2000. 240 s.

Tynchenko Ya. 1919. Diieva armiia UNR, lystopad 1918 – lystopad 1919 r.; khudozh. Bohdan Pirhach. Kyiv: Tempora, 2017. 163 s.

Tynchenko Ya. Novitni Zaporozhtsi. Viiska Tsentralnoi Rady, berezen 1917 – kviten 1918. K.: Tempora, 2010. 112 s.

Tynchenko Ya. Viiska Yasnovelmozhnoho Pana Hetmana. Armiia Ukrainskoi Derzhavy, traven-hruden 1918 r.: naukovu-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2014. 152 s.

Zhdanovych O. Voiny stepiv. Huny na terytorii Ukrainy: naukovu-populiarne vydannia. K.: Tempora. 2017. 76 s.

Zhdanovych O. Zi Skandynavii u Prychornomoria. Viiskove mystetstvo hotiv na terenakh Ukrainy: naukovu-populiarne vydannia. K.: Tempora, 2017. 96 s.

Tatarynov I. The use of graphic reconstructions in classes on the history of the Ukrainian Army

The article raises the issue of the importance of the study of military history in modern higher education. Theoretical and practical issues related to the use of visual aids in the subject «History of the Ukrainian Army» are considered. Visual materials serve as a support in revealing the essence of historical phenomena, the formation of basic historical concepts and laws, ensures their deeper understanding. Visual aids affect students emotionally. Visual learning develops students' observation, imagination and memory, maintains a constant interest in the historical past. In particular, special attention is paid to such an element of visual clarity as graphic reconstruction. Reconstruction is one of the main and most important tasks of history, because by reproducing images and objects of the past, we get a tool for their perception and interpretation. The process of creating the correct graphic reconstruction is analyzed. The article presents the main achievements in the field of military history illustration in recent years. Recommendations are given on the use of drawings of individual artists from modern popular science publications as visual materials for certain topics of the subject «History of the Ukrainian Army».

Key words: military history, visual aids, graphic reconstruction, military history illustration, armament, equipment.